

VARGA ÁGNES KATALIN

Milotay István irodalmi tárgyú cikkei. Népi irodalom – polgári irodalom, a népi–urbánus ellentét

Milotay István (1883–1963) egyike volt azoknak a nemzeti radikálisoknak, akik megfogalmazták a magyar kapitalista fejlődés, a korábbi hazai elzárkózottság és a gyors kapitalista átmenet szervesen folyamatát.¹ Tágabb szülőföldjének, Szabolcs vármegyének tagjairól írt cikkében,² az 1917-es adófizetői névjegyzék alapján közzétett tagokról írta, hogy közöttük a régi vármegyei középosztály 122 tagjával szemben az újonnan bevándorolt zsidók 94 tagot tettek ki. A kapitalista tőke révén nemcsak az iparban és bankvilágban, hanem a földtulajdon terén és a politikai jogok gyakorlása tekintetében is meghatározó mértékűvé vált az új társadalmi tényező jelenléte.

E folyamatokkal párhuzamosan a magyar szellemi életben, politikai közgondolkodásban és társadalmi mentalitás területén is átalakulás zajlott. Az új kulturális-politikai irányvonalat a meggyökeresedő szociáldemokrácia és a Jászi Oszkár-féle radikális liberalizmus eszméi jelentették. Az új baloldali ideológiával társadalomtörténeti okokból a magyarsághoz többé-kevésbé asszimilálódott zsidóság jelentős része azonosult, s a liberalizmus helyett „progresszív” radikalizmust, nemzeti helyett liberális szocializmust hirdetett. Jászi nevéhez részben vagy egészben több szellemi, politikai műhely, csoportosulás, érdekszervezet megalakítása kapcsolódott: a politikailag radikális nézeteket valló és terjesztő szabadkőműves Martinovics páholy, a Polgári Radikális Párt, a tudományos szociológia eszközeit használó Társadalomtudományok Szabad Iskolája, nem utolsósorban pedig a Galilei Kör, amely működésének vége felé egyre inkább kommunista irányba tolódott el.³ Milotay István megfogalmazásában a polgári radikálisok egy „pökhendi, erőszakosan kolonizáló idegen kultúrhadserégként” igyekeztek harcos ideológiai eszközökkel átalakítani a közfel fogást, s fokozódó erővel támadták a „magyar feudalizmust” és kerültek szembe a liberális államhatalommal, a létező társadalmi-politikai rendszerrel. Eszméikben aszinkronná vált hagyomány és fejlődés. Haza és haladás viszonya új elgondolási

¹ LÖFFLER Tibor: „*Se állami beavatkozást, se forradalmi erőszakot*” *Reformkonzervativizmus és jobboldali népiség Milotay István politikai szociográfiájában*, SZTE BTK, disszertáció, 1995; LENGYEL Attila: „Milotay István”. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953: Tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1998, 98–116; VARGA Ágnes Katalin: „Milotay István és az Új Nemzedék (1913–1918)”, *Veritas Évkönyv 1* (2018) III–130; VARGA Ágnes Katalin: „A Bethlen-kormány jobboldali ellenzékije: Milotay István és a Magyarország (1920–1931)”, *Veritas Évkönyv 2* (2019) 174–197.

² MILOTAY István: A vármegye és a „gentry” uralom. *Új Nemzedék*, 1916. december 17. Az *Új Nemzedék* (1913–1919) hetilap a háború előtt indult, és a világháború alatt nemzeti radikális folyóirattá avaszt.

³ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018, 157–160.

alapokra helyeződött. A múlttal szemben revizionista, a jövőt illetően ultraradikális világnézettel és politikai berendezkedéssel képzeltek el az új Magyarországot. Az osztályharc és a történelmi materializmus jegyében a fősodornak számító hagyományos nemzeti áramlattal és történelemszemlélettel szemben pozicionáltak magukat. Egyház- és vallásellenességükkel a keresztény értékek meghaladottságát terjesztették. A régi rendszer elmaradottságának tarthatatlanságával ostromozták a működtetőket, a hatalom birtokosait, az arisztokráciát, dzsentrit, a klerikális reakciót. Ez a radikalizmus nem volt magyar, állapította meg Milotay a Polgári Radikális Párt megalakulásának apropóján.⁴ A korábbi kulturális összetartással szemben, a hagyományok, történelem egy részét megtagadva, az új irányzat maga nehezítette meg a társadalmi béke és egyensúly, a lassú kiegyenlítődés folyamatát.

I. Ady, Nyugat

Az új ideológiához és politikához új irodalom is társult, amit Ady és a *Nyugat* folyóirat fémjelzett. A *Nyugat* és Ady az újbaloldali törekvések egyfajta előretolt kulturális helyőrsége volt. Ady Endre életműve érthetetlen a polgári radikálisok és Jászi Oszkár politikai tevékenységének ismerete nélkül.⁵ Az úgynevezett feudális világi és klerikális reakció, minden nemzeti és keresztény, mint idejétmúlt rendszer és hagyomány, Adynál is a haladó kritika céltáblájára került. Ady művészete egyesítette az irodalmi radikalizmust a Jászi-féle polgári radikális és szociáldemokrata politikai eszmeiséggel. Forradalmi verseivel, politikai írásaival tevékenyen részt vállalt a radikális liberális irányvonal kulturális és politikai küzdelmeiben.⁶

Milotay István először 1918 tavaszán fogalmazta meg a magyar irodalom és újságírás területén kibontakozó változásokra vonatkozó észrevételét, amit a kapitalis-

⁴ „Ki felejtene el azt az agitációt, mellyel munkájuknak nekiindultak s mely egy új politika tudományos megalapozásának jelszava alatt a magyarságra egy degenerált, pusztulásra érett ázsiai horda erkölcsseit, képességeit és bűneit bizonyította rá. [...] Ennek az agitációnak eredménye volt, hogy a magyar értelmiség új rétegeit, melyeket a gondolkozásbéli és érzelmi közösségnek laza szárai fűzték a magyar társadalomhoz, elidegenítették a nemzeti egység és együvé tartozás gondolatától. [...] Másik következtetése volt ennek az agitációnak, hogy a magyar értelmiség másik részében, amely élen szokott járni minden haladó mozgalomnak, ellenszenvet, idegenkedést és gyűlöletet ébresztett az olyan haladás iránt, amely csak a nemzeti múlt és a nemzeti lélek megtagadásával lehetséges.” MILOTAY István: *A radikálisok. Új Nemzedék*, 1914. június 7.

⁵ GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 529; FALUSI Márton: „«Ebura fákó, Ugocsa non coronat» Jog és irodalom, Sein és Sollen, valamint haza és haladás Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár és Ady Endre írásaiban”, In FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, KISS Anna, ZÓDI Zsolt (szerk.): *Iustitia körülnéz: Tanulmányok a jog és irodalom köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 29–67; PRITZ Pál: „Magyar sors, magyar «fátum» Ady Endre és Jászi Oszkár élete tükrében”, *Kommentár* II, 3. sz. (2016) 85–97; SZARKA László: „Szabad szabadság és modern patriotizmus: Jászi Oszkár és Ady elvbarátsága”, *Sugárút: Szentmári Műhely* 2, 1. sz. (2016) III–II9.

⁶ RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség: Jászi Oszkár és a Martinovics-pábolos államellenes tevékenysége 1906–1912*, [Budapest], Kárpátia, 2019.

ta érdekű dominancia által támogatott új kulturális irányzat „kortesterületének”, és a háttérbe szorult patriarchális–nemzeti irodalom közötti egyenlőtlen viszonyként írt le. Milotay elismeréssel adózott az irodalmi forradalmat és politikai radikalizmust támogató nagytőke előtt, aki anyagi és társadalmi védettséget és elismerést nyújt új írói, újságírói tehetségei, és politikai képviselői számára. Utóbbiak pedig – megfelelően az elvárásoknak – progresszív szellemi hatást gyakoroltak a közéletre.⁷ Ugyanezt az elvárható támogatást az olvasottabb konzervatív, patrióta irodalom nem kapta meg senkitől, az agrárius érdekképviseleti, gazdasági tömörülésektől sem, annak ellenére, hogy a konzervatívabb fél részéről a régi magyar közszellem hanyatlását, értékápolási hiányát sokszor megállapították. Milotay olvasatában az új magyar irodalomban is kiéleződött az osztályharc, a régi társadalmi osztályok helyébe győztesen érkeztek meg az új szellemű, a tőkés mecénatúra, a zsidó kapitalista könyvkiadók, lapkorszerek által felkarolt irodalom képviselői. Az új magyar irodalomnak Budapest volt a központja, ahol az új társadalmi tényezők és a zsidóság nagy része is élt.

Ady revideálását – leválasztását és megkülönböztetését a forradalmak politikai, erkölcsi anarchiájáért részben felelőssé tett radikalizmusról és szociáldemokráciáról – a háború utáni keresztény-nemzeti rendszer igyekezett megtenni. Konzervatívoknak nevezett irodalomtörténészek Adyt a pártpolitikában is résztvevő, elfogult és részrehajló művésznak tartották, nem elvitatva költői zsenialitását. Pintér Jenő megfogalmazásában Ady politikai költészetében szocialista újságíró maradt.⁸ Bár a politikában Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond tanítványának vallotta magát, és lekicsinyelt mindent, ami magyar, érzelmeivel pedig sokszor kiszakadt a nemzeti közösségből, rögeszméje, önkínzó félelme mégis a magyar faj veszendősége és romlása volt. Szekfű Gyula *Három nemzedék* című kultuszművében⁹ Tisza István és Ady Endre egyéniségével és sorsával jellemezte a háború előtti liberális hanyatló kort, Szekfűnél Ady a zseniális, de hitevesztett és illúziótlan anarchia harsonásaként, Tisza a jószándékú, de kissé bigott, Magyarországot a Monarchiával összetartani próbáló, sokszor merevnek bizonyuló rendszer hősies őreként jelent meg, mindketten zsákutcás nemzedékük és koruk ikonikus képviselői és áldozatai voltak.

A háború utáni nemzeti radikálisok is tiltakoztak a *Nyugat* Adyról kialakított képe ellen, és a hivatalos irodalom értékeléséhez hasonlóan revideáltan értelmezték a költőt.¹⁰ Milotay István szerint a már életében kisajátított Ady sorsa a túrés

⁷ „[...] az irodalmi forradalom s a politikai radikalizmus nem volt hálátlan mecénásával a magyar nagytőkével szemben, s részben tudatosan, részben naiv öntudatlansággal pompás szolgálatokat végzett számára a tendenciózus irodalmi hatások, az újságírás, publicisztika és a szakirodalom terén.” MILOTAY István: *A magyar osztályharc és a magyar irodalom. Új Nemzedék*, 1918. április 25.

⁸ PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története*, Budapest, [Franklin Ny.], [1942], 607–639.; HORVÁTH János: *Aranytól Adyig*, [Budapest], Pallas, [1921], 38.

⁹ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, Maecenas, 1989.

¹⁰ A húszas években Bajcsy-Zsilinszky Endre előszeretettel foglalkozott vele, sokszor idézte a költőt. Az új nemzedék nemzeti–népi vonala részéről a Bartha Miklós Társaság már új Ady recepcióval jelentkezett.

és szenvedés volt, a kisebbségi társadalom részéről a kizsákmányolás, a többségi társadalomtól pedig a félreértés tekintetében. Adyt az új irodalom hitelesítette, holott nagy volt az űr közöttük, írta Milotay. Az igazi Adyt valójában a magyar faj és önmaga magánya, jövőjének kilátástalansága, féltése gyötörte. Nem volt nemzeti-etlen, hazafiatlan, forradalmisága pedig a kisnemes Dózsa György, a költői Petőfié volt, fogalmazott Milotay. A másik, igazi Ady értelmezése kapcsán, Milotay a költővel való találkozásának személyes élményét osztotta meg az olvasókkal. Milotaynak a forradalom alatt alkalma volt egy párszor látni Adyt, aki akkoriban többször tett látogatást az akkori közélet egyedül harcos folyóiratának, a határok védelmét propagáló nemzeti radikális *Új Nemzedék*nek a szerkesztőségébe. Ady – Milotay leírása szerint – az újságnak és szerkesztőjének nemzeti radikális harcát szívügynek, az akkori Budapest egyedüli nemzeti jobboldali újságja részéről vívott magányos harcnak nevezte.¹¹ A háború utáni Ady-kép kapcsán Dóczy Jenő, a Milotay-féle jobboldali ellenzéki *Magyarság* hasábjain, szintén Ady kettősségét hangsúlyozta, hogy bár idegen hangzású radikalizmusával sokszor ostromozta fajtája bűneit, a lelke mindig magyar volt és maradt. Dóczy szerint Ady életének legnagyobb belső feszültségét a már Nagyváradon második bőrévé vált zsidó intellektuel-radikalizmus és született magyarságának dualitása jelentette, aminek elviselhetetlensége romboló hatással volt személyes életére és költői énjére egyaránt.¹²

II. Hatvany

Ezt a feszültséget a későbbiekben Milotay az Ady–Hatvany levelezés kapcsán is igyekezett megvilágítani.¹³ Milotay a levelekből általa vélt szociális, politikai és erkölcsi tanulságokat megfogalmazva a levélírókban két nép, két társadalom és világ jelképeit látta, akik között nincs átmenet, akiket érzésben és gondolkodásban is egy nagy fal választ el:¹⁴ míg Hatvany az egyik leggazdagabb budapesti zsidó iparmágus család sarja, kozmopolita világpolgár, addig Ady a magyar társadalmon kívüli ember, akinek a saját osztályában sincs helye; elszegényedett, tipikus szilági kisnemes, az ezeréves uraság és a minden és mindenki elleni örök lázadó, politikai műveltsége azonban a semmivel egyenlő. Ady Hatvanyt az új Magyarország új Széchenyijének tartotta, csak azért mert volt pénze az irodalomra. Hatvany azonban valójában az anyagilag számtalanszor kiségitett Adyt lekötöztettségének, a pénz kiszolgáltatottjának tartotta. A kettőjük leveleiből tükröződő kapcsolatot Milotay a nem egyenrangú, valódi bizalommal és elfogadással, egymás mély ismeretével jellemezhető barátságnak írta le.¹⁵

¹¹ MILOTAY István: „Ady”, *Magyarság*, 1923. október 7., 313, 256.

¹² GYURGYÁK, 2001, 526–530.

¹³ HATVANY Lajos: *Ady a kortársak közt: Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*, [Budapest], Révai, 1934.

¹⁴ MILOTAY István: „Jóslások Magyarországról”, *Új Magyarság*, 1936. május 31.

¹⁵ „Mindketten érzik, hogy a kölcsönös erőfeszítések, fogadkozások, analizálások ellenére, mindig marad közbül valami. Valami megfejthetetlen, valami, ami láthatatlan vékonyságú dolog és mégis

Milotay, mint nemkívánatos dolgot, többször megfogalmazta a magyar irodalomnak zsidó szellemiséggel való átítatódását. Egyfelől az előző évtizedeknek azt a látszat zsidó alkalmazkodását róta fel, amelynek során az új irodalom, színműirodalom és újságírás olyan erkölcsi és szellemi közállapotot, társadalomábrázolást vélt helyénvalónak, amivel elferdítve a valós magyar társadalmi viszonyokat, – kritika gyanánt – valótlan viszonyokat, állapotokat tükrözött.¹⁶ Ezen új hullámú művek pedig mentesek voltak „minden hittől, szebb, igazabb és emelkedettebb törekvéstől.”¹⁷ Másfelől Milotay a már háború után megjelent legújabb Bíró Lajos-, Erdős Renée-, Hatvany Lajos-, Hatvany Lili-művek kapcsán, azok tiszta zsidó társadalmi tematikáját is felrótta, amit a szerzők már leplezetlen öndefiníciójának, a rejtőzködés nélküli zsidó nacionalizmus nyílt felvállalásának tartott. Ezt megerősítve az 1933-ban megjelent *A nagy per* című kötetben Milotay a magyar irodalomra hatással lévő zsidó szellemiség megállapításán túl, a korábbi zsidó látszat alkalmazkodás felülírásaként szintén a már tiszta zsidó tematikájú irodalom megjelenéséről és elterjedéséről írt. Összegzése szerint a háború utáni magyarság részéről folyó üldözések eredménye abban nyilvánult meg, hogy a hazai zsidóság mögött a háború után még inkább „felgyűlt a gazdasági és társadalmi hatalom visszfénye”.¹⁸ E kisugárzásának köszönhető a leplezetlen zsidó magyar irodalom térhódítása.

Milotay Hatvany Lajos *Urak és emberek* című önéletrajzi ihletésű családregejnyének témaválasztásán keresztül elemezte az új zsidó tematikát.¹⁹ A regényben szereplő az eddig nem ábrázolt zsidó világ egy szelete elevenedik meg, moralitás és társadalmi típusok kelnek életre. Milotay a történetet elemzését már a második generációval, az 1873-as gazdasági világválságban, Budapesten gabonakereskedő Bondy Hermann terménykereskedővel indította, aki akkor és úgy alapozta meg a család vagyonát, amikor az egész országban a mezőgazdasági termelők eladósodtak.²⁰ Az apa kereskedelmi cége révén a termés, a búza felvásárlása, és az azt megtermelő családok sorsa fölött élet és halál ura volt. Kiemelte a hatalmas földtulajdont is bérlő

.....
határtalan, kiegyenlíthetetlen és áthághatatlan. Mert ha úgy tesznek is, mintha egyetértenének, egyet gondolnának, egyet akarnának, a végcél, melyre tudatosan vagy öntudatlanul, akarva vagy elrendeltetve az egyéniségen túlfekvő erők és örökségek által törnek, az a végcél ellenkező. A két faj ellentétes útja és kiegyenlíthetetlen célja. A veszendő és a megmaradóé. Ady nem tudja ezt, talán csak iszonyú mélységekben, úgyhogy magának sem meri bevallani, érzi. Hatvany talán tudja, s éppen ezért nem meri bevallani.” MILOTAY István: *A nagy fal. Magyarság, 1927. december II.*

¹⁶ Ennek is volt köszönhető, hogy egy kis túlzással élve „egy idő óta nincs becsületes, erkölcsös és értelmes magyar paraszt az új magyar irodalomban, hogy a magyar arisztokrácia és a régi magyar középosztály végképpen elhülyült és megrothadt s hogy helyükre fénytől övezve vonultak be a magyar regénybe és színműirodalomba az újonnan érkezett társadalmi osztályok alakjai és típusai.” MILOTAY István: *A magyar osztályharc és a magyar irodalom. Új Nemzedék, 1918. április 25.*

¹⁷ MILOTAY István: Válasz Bíró Lajosnak. *Új Nemzedék, 1918. augusztus 1.*

¹⁸ MILOTAY István: *A zsidó szellem az irodalomban.* In: *A nagy per*, Budapest, Soli Deo Gloria, 1933. 73–78. Tartalma megegyezik a korábban a Magyarságban megjelent *Új utakon* cikk tartalmával. *Magyarság, 1927. január 23.*

¹⁹ HATVANY Lajos: *Urak és emberek.* Budapest, Genius, [1927].

²⁰ MILOTAY István: *Új utakon. Magyarság, 1927. január 23.*

apa vallomását a regényből, aki üzletemberként a föld megmunkálása és megdolgozója ellenében csak a bérlésre és haszonra fektet hangsúlyt.²¹ Fia, Bondy Zsigmond a kereskedelmi akadémián szépirodalmi folyóiratot alapít, és politikai karrierben gondolkodik. A föld népéhez való viszonya azonban csupa idegenség. Milotay idéz a regényből.²² Milotay végkövetkeztetése: a zsidó–magyar együttélés és viszony soha nem a mellérendeltségről és egymásrautaltságról szól, hanem a másik fél részéről, a Hatvany által is vallott, függőségek kialakításáról és térhódításról.

III. Móricz-vita, Márciusi Front, Kovács Imre, Veres Péter

1931. év elején zajlott le a Móricz-vita.²³ A Hegedüs Lóránt volt pénzügyminiszter beszédével kezdődő szűkkörű polémia a népnemzeti irodalom és bizonyos köztekintélynek örvendő irodalmárok gúnyos felhangú minősítésével indult, amiben Hegedüs a nemzeti és faji jellegű irodalmat a primitív korszakba utalta, aminek semmi köze a modern mai magyar irodalomhoz.²⁴ Az Ady-értékeléshez is kapcsolódó vitába Szász Károly, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, a két érintett irodalmár, majd Pekár Gyula, a Petőfi Társaság elnöke, és mások is bekapcsolódtak. Móricz Zsigmondnak Hegedüs mellett kiálló írásával az eddigi irodalmi jellegű vita politikai konnotációval és széles nyilvánossággal párosult, ami úgynevezett Móricz-vitává terebélyesedett. Móricz cikkének *Nyugatban* való megjelentetésével, a rossz anyagi helyzetbe került folyóiraton és annak új finanszírozóján, Hegedüsön való segíteni akarás is szerepet játszott. Cikkében azonban szlovenszkói élményeinek beszámolója kapcsán a felvidéki magyar fiatalság új világszemléletét oly módon dicsérte, hogy közben az európai és fejlett, demokratikus cseh közállapotok és közélet körülményei és hatásai között felnövekvő szociálisabb és kulturáltabb fiatal magyarságot méltatta, amelynek sikerült a hazai terméketlen honfibu és az *extra Hungariam*²⁵ gondolatiságát meghaladnia. Milotay – bekapcsolódva a Móricz cikkére reagálók sorába – sokak egyetértését bíró megállapításokat tett.²⁶

²¹ „Én bérlő vagyok és én egész racionálisan gondolkodom. Ami a gazdának árt, az nekem használ. Ha nem adok ki a földre egy krajcárt sem, ami terem, az terem, valami csak terem. És ha ami terem, azt eladom, és ha jól adom el, akkor ami marad, az marad! És ez a haszon!”

²² „Bár a paraszt is magyarul beszél, Zsiga is magyarul, mégis két nyelven szólnak, nem értik egymást. Hát ez mindig így lesz? Népies erő, népies egyszerűség, tanulta a Zsiga a professzorától, de mikor fog szert tenni rá? Mikor lesz nemzeti–népies? Sohase fog megszólalni a népnek, a főlzabadított magyar népnek ős, erős, egyszerű nyelvén? Soha! Soha? Városi zsidógyerekeknek folytonos bújósdi ez a falusi magyar élet. Csupa titok, csupa rejtelem.”

²³ SÁRKÖZI Éva: „Ahogy azt a nagy Móricz – Hegedüs, Négyesy és József Attila – elképzeli”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121, 2. sz. (2017), 236–254.

²⁴ Az irodalmárok: Császár Elemér és Négyesy László voltak.

²⁵ Atoposzról legújabban ld.: Papp Ingrid (szerk.): *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, Budapest, Reciti, 2020.

²⁶ „Te [Móricz – V. Á.], úgy látszik, azt hiszed, hogy a cseh népnemzeti iskolák nem honfibu és honfütüzre nevelnek, hanem a szociálisabb és kulturáltabb magyarságra. S Neked annyira imponál egy

Eduard Beneš és a cseh európaiság keretei között azonban jól megfér a felvidéki magyar iskolák és oktatás diszkriminatív, mostoha helyzete, onnan a trianoni Magyarországra menekültek tömegei, a cseh területi hódítás és imperializmus és sovinizmus mértéktelensége, sorolta Milotay. Az író Móricz munkásságát és politikai véleménynyilvánítását azonban már kettéválasztotta. A Móricz-ügy kapcsán megnyilvánuló bethleni egységpárti politikai és irodalmi állásfoglalások milyenségéről pedig elítélően fogalmazott.²⁷

Milotay – megelőzve a népi írókat és a szociográfiai irodalmat – 1930-ban jelentette meg *Az ismeretlen Magyarország* című politikai szociográfiáját, amiben az ellentétekkel szabdaltságot társadalmi egység és szolidaritás hiányát Budapest és a vidék közötti gazdasági-társadalmi és kulturális szakadékkal, a nagy szociális egyenlőtlenségekkel, az elszegényedés, nyomor és nincstelenség leírásával jellemezte.²⁸ Milotay világnézeti indíttatásának és nézeteinek régi alapvonása a népi kérdéssel való azonosulás, a paraszti társadalommal egységesített korszerű, modern magyar nemzeti társadalom reformokkal való összekovácsolásának elősegítése. Az 1931-es országgyűlési választásokon az újjáalakult Kisgazdapárttal és az Eckhardt Tiborral együttműködő Milotay a népi ellenzéki politikai irányvonal képviselője volt.²⁹ Milotay számára Gömbös Gyulának a későbbiekben a kisgazdákkal tervbe vett közeledése, majd egyezsége fényében vált meggyőzővé a miniszterelnök által megtestesített politika. A kormánypárt és a kisgazdapárt ismételt közeledése a titkos választójog bevezetésének elvi egyetértésén alapult. Milotay a kormánypolitika és a kisgazdapárt „összeházasítása”, a népi szempontokat figyelembe vevő politika apropóján indította el új, kormánytámogatást élvező napilapját, az *Új Magyarorságot*, megvalva a *Magyarságnál* betöltött szerkesztői, főszerkesztői helyétől.³⁰

E tágabb politikai folyamat részese volt a szellemi élet népi íróinak és Gömbös Gyula reformpolitikájának eszmei közeledése. A közös eszmei alap a nemzeti esz-

idegen nyelv megtanulása, hogy azt hiszed, aki kénytelen megtanulni, annak sokkal különb, sokkal európaibb, sokkal szociálisabb embernek kell lennie, mint aki cseh nyelvtudomány nélkül honfitúban és honfitúzenben tengeti életét. Nem mondod ugyan meg, miért európaibb ez a cseh népnemzeti kultúra, mint a magyar [...]” MILOTAY István: Az emberség és az okosság: Levél Móricz Zsigmondhoz. *Magyarság*, 1931. március 15.

²⁷ „[...] egy rossz politikai s egy olyan irodalmi irányzat is siet igazolást keresni az ő esetén keresztül, amelynek vagy semmi köze nincs az igazi irodalomhoz, vagy azt hiszi, hogy Arany Jánosnál megállt a világ s minden, ami azután következik az irodalomban, hazafiatlanság. Senki sem érti meg nálunk jobban azok felháborodását, akiket legszentebb magyar érzéseikben bántott meg Móricz Zsigmond cikke, de mellettük meg akarják sütni peccsenyéjüket azok is, akik mindenből pártpolitikát csinálnak.” MILOTAY István: A Móricz-ügy. *Magyarság*, 1931. április 29.

²⁸ *A Hárommillió koldus* c. könyvet (1928) Oláh György, Milotay István munkatársa, a Bartha Miklós Társaság tagja írta.

²⁹ A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt újjáalakulása és zászlóbontása 1930. október 12-én történt, miután kiléptek a Bethlen István-féle Egységes Pártból. Eckhardt Tibor is e folyamat részese volt.

³⁰ 1934 tavaszán született meg Gömbös és a kisgazdák népi, szociális szempontokat és a titkos választójogot bevezetését szükségesnek tartó egyezsége. Az *Új Magyarorság* napilap 1934. augusztus 30-án indult el Milotay István irányításával.

me, a korlátozott kapitalizmus, az erős szociális politika, a földreform elképzelése volt. Az írók és a miniszterelnök közötti találkozás a népi kérdéseket képviselő írók és a hivatalos kormánypolitika diskurzusa volt nemzetpolitikai kérdésekről és azok megoldásai módozatairól. Bár az írók és a kormányzat reformelképzelései közötti közeledés és párbeszéd – az új Szellemi Front – az írói eszmék és kormányzat gyakorlati politikájának összeegyeztethetlensége okán már születésénél hamvába holt, epizódja tovább erősítette a népiek és az urbánusok ellentétét.³¹

1937-ben a népiek újabb jelentkezése már nem találkozott a keresztény–nemzeti oldal tetszésével. A Márciusi Front tagjai, az új falukutatók szociográfiái, Erdei Ferenc *Futóhomokja* és Kovács Imre *A néma forradalomja* Milotayt (nemcsak őt, a kormányt és kormányzót is) ismét a forradalmi radikalizmus felbukkanására emlékeztette, s annak népi baloldali köntösben való jelentkezésének tartotta. A régi politika és társadalom bűneivel szembeni új dózsai türelmetlenséget és a változtatás szándékának forradalmi mikéntjét Milotay az új népi baloldal radikalizálódásaként értékelte. Erdei Ferencet – aki a Duna–Tisza közti alföldi nép gyümölcs-, zöldség és baromfikultúra terén elért nyilvánvaló eredményeit sem találta kielégítőnek – szerinte „mintha bántaná, ha valahol nem talál dózsai nyomort, elmaradottságot és lázadást” az ország ezen régiójában. Erdei a nagyobb, földművelő foglalkozású gazdasági közösségek létrejötte érdekében az egyéni paraszti életforma meghaladottságát, a paraszti társadalomból való kilépést hirdeti. Proletár lelkiállapottal és szemlélettel azonban a paraszti sorsot se megérteni, se megközelíteni nem lehet, vélte Milotay.

Kovács Imrének az általában vett, illetve más nemzet parasztsága iránti rajongását pedig olyannak vélte, amely a Horea–Cloșca–Crișan-féle erdélyi román parasztlázadás példáját, pozitívumként citálta magyar olvasók elé.³² Azt a lázadást, aminek vallási és etnikai színezete is volt, és a magyar földesurak, illetve a közrendű magyar lakosság és települései ellen irányult, Kovács az új Európa, a francia forradalom előhírnökének láttatta. Az erdélyi román jobbágyok szociális követeléseinek európai hangja fosztogatásokban, több magyar település felgyújtásában nyilvánult meg, és négyezren felüli áldozattal járt. Kovács a magyar népről már nem is feltételezett ilyen „dózsaiságot”. Szerinte ugyanis a magyarságról már csak kaszáskeresztesség és szektáriánus vallásosság feltételezhető.

Milotay az új baloldali parasztpolitika figyelmébe ajánlotta a zsidókérdés gazdasági, banki és kartell-vonatkozásait is, mint amivel előbb-utóbb szembe kell nézni. Az általuk képviselt parasztság ugyanis a közvetítői, kereskedelmi érdekeltségek legkiszolgáltatottabbja. A nagytőkés gazdasági szervezetek pedig a legnagyobb

³¹ Az „Új Szellemi Front” Zilahy Lajos megfogalmazása. A miniszterelnökkel való találkozás előtt és után írt két cikke: Új Szellemi Frontot, *Pesti Napló*, 1935. április 14. és Nyílt kártyákkal, *Pesti Napló*, 1935. április 21. Az írók részéről 1934 folyamán azonban több cikk is foglalkozott a kormányzati reformtervekkel. *József Attila összes művei. 3. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. [Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós], Budapest, Akadémiai, 1958, 377. Az 1934-ben zajló népi-urbánus szellemi vitának Milotay István nem volt közvetlen részese.

³² MILOTAY István: Új Dózsaság. *Új Magyarság*, 1937. június 13.

akadályai e réteg szabadságának és felemelkedésének.³³ Ezért írta Milotay jóleső egyetértéssel a szegényparaszti sorból származó Veres Péterről azt a tiszteletreméltóan egyenes, erkölcsileg bátor és önálló kiállást, ahogyan magyar munkásként először fogalmazta meg a zsidókérdést úgy, ahogy az a valóságban létezett.

Veres Péter a *Szocializmus* folyóirat hasábján Fejtő Ferenc cikke apropóján fejtette ki,³⁴ hogy akárhogy is szeretnék a zsidókérdést szociáldemokrata és zsidó részről elmellőzni, attól az még jelen van, és inkább beszélni kell róla. Mindarról, ami a zsidóság és a szociáldemokrata párt kapcsolatára jellemző, a zsidó felülreprezentációról a pártban, a létező és nem létező külön zsidó érdekekről, általában véve a zsidóságnak arról az idegenségéről, népi jellegzetességeiről, amelyek lényegesen megkülönböztetik a többség „faji” jellemvonásaitól. Veres leszögezte a zsidóság, mint különálló népcsoport létének elvitathatatlan tényét. Egyetértett azokkal, akik az évezredes faji elzártsággal magyarították a zsidóságnak a magyarsághoz való mindenkor nehezebb asszimilációját, aminek szemléletes példája, hogy más népcsoportokkal ellentétben a zsidóságnak a magyar paraszttal való kölcsönös keveredése úgy a múltban, mint a jelenben a semmivel volt egyenértékű. Éppen ezért a mindenkori szellemi vagy felső vezetést Veres is a saját közösségből kitermelődő és kiemelkedő, annak érdekeit képviselő vezető egyéneknek szánta, ahol nemigen van zsidóknak helye. Veres Péter, aki belülről is ismerte a szocialista mozgalmat, rámutatott a szociáldemokrácia azon kettősségére is, ami a vezetőség és tagjai, a marxista osztályharc, és a nemzetközi szolidaritás szólamai, illetve a magyar munkásság tömegei között fennállt.³⁵

A háborúval kapcsolatos és a tőle függetlennek nevezett írói vélemények és az irodalmi szabadság megítélése kapcsán is különböztek a közéleti álláspontok. Milotay vallotta, hogy nagy nemzeti kérdésekben irodalom és politika között mindig pozitív egymásra hatás érvényesült.³⁶ Ahogy azonban a politikus nem téved irodalmi térfélre, az író is felelősséggel, közéleti számon kérhetőséggel tartozik politikai állásfoglalásáért. Háború alatt a humánus szempontjaira hivatkozni, és a háborús ellenséggel testvéresülni nem nevezhető úgynevezett naiv művészi álláspontú írói függetlenségnek. Egy ilyen deklaráció már a politikai véleménynyilvánítás kategóriájába tartozik. Ahogy egyes írók részéről a háborús körülményekkel járó abúzusok és az alapvető humánus szembeállításuk irodalmi, úgy a háború alatti pacifizmus hirdetése politikai dilettantizmus. Milotay számára a háborút alkotói szabadságuk korlátozásaként megélt írók a defetizmus, a háborús ellenség iránt nagyobb bizalommal viseltető írók kategóriájába sorolhatók, akik a Károlyi-forradalom és bolsevizmus által megtévesztett írók tévedéseinek emlékét idézik. A háborús viszonyok közötti pacifista, szabad gondolatiságnak és állásfoglalásnak ilyen olvasata is van, figyelmeztetett Milotay.

³³ MILOTAY István: Forgács. *Új Magyarország*, 1937. december 25.

³⁴ VERES Péter: „Faji” szocializmus vagy „tisztá” szocializmus, *Szocializmus* 27, I. sz. (1937) 295–302.

³⁵ MILOTAY István: Veres Péter igazságai. *Új Magyarország*, 1937. szeptember 8.

³⁶ MILOTAY István: A háború és az elefántcsonttorony. *Új Magyarország*, 1942. április 26., május 17. és május 31.

IV. 1942: *Lillafüred, Balatonszárszó*

1942 novemberében a hivatalos Magyarország szükségét látta egy olyan értelmiségi tanácskozás szervezésének, ahol lehetőség adódik az irodalom és kultúra képviselőivel találkozva a magyar sorskérdéseket átbeszélni.³⁷ A Kállay-kormány nemzetvédelmi minisztere, Antal István nevéhez kötődött a Lillafüredre szervezett többnapos írótalálkozó. Az irodalom által folytatott nemzetnevelés, a kormányzati kultúrpolitika, az aktuális és jövőt érintő kérdések kötetlen és közvetlen eszmecsereje a Horthy-korszak utolsó kormányának és a magyar értelmiség egy részének utolsó közös diskurzusa volt.³⁸ A találkozó legprovokatívabb, legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó írása Márai Sándornak még a találkozó előtt megjelent *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című értekezése volt.³⁹ Az inkább urbánusnak és liberálisnak tartott Márai írása a szellemi honvédelem és a háborúban való részvétel kollektív felelősségére figyelmeztetett, és a náci imperializmussal, a tömeguralommal és diktatúrával szembeni szellemi ellenállást fogalmazta meg. A nem elfogulatlan Milotay az írásra és általában Márai munkásságára reagálva a belőle áradó polgári dekadenciát, az írónak a polgári világ meghasonlottságát, életképtelenségét és céltalanságát tükröző mondanivalóját illetve kritikával.⁴⁰ Milotay nem csak Márainak a polgári mivoltból, eszményekből való kiábrándultsága, a befejezett polgári hivatás üzenete ellen tiltakozott, hanem hogy az író ennek ellenére, illetve ennek ellentmondóan a háború után Magyarországot, egy igazságos békekötés feltételeinek említése nélkül, a polgári liberális nyugat-európai szövetségesekkel való közösségben, az irántuk messzemenőig való elkötelezettségben képzelte el. Bírálta Márait, hogy míg a náci tömeguralmat veszélyesnek vélte, a hasonlóan veszélyes szovjet társadalmi és imperialista konstrukció ellen nem tiltakozott. Hangsúlyozta, hogy Márai kultúra és minőségfeltétele nem működött például azoknak az orosz íróknak az esetében, akik a szovjet diktatúra igazolására alkotói szabadságukat áldozták fel. A háborús viszonyok között idehaza megnyilvánuló írói hősiesség kapcsán pedig megjegyezte, hogy az ne az írói szabadság reklamálásában merüljön ki, hanem olyan közösségi szolgálatban, a nehezebb időkben való áldozatvállalásban nyilvánuljon meg, amilyen például a visszafoglalt magyar területek megtartása, mint legfontosabb nemzeti érdek vagy a magáért a műveltség védelméért való írói felelősségvállalás.

³⁷ STANDEISKY Éva: Nemzetföltők. Írók, politikusok, katonák 1942-ben Lillafüreden I–2. rész, 2000 II, július (1999) 44–53; augusztus (1999) 47–56; VÁRI Árpád: A kard és a lant találkozása – az 1942-es lillafüredi tanácskozás, In SZULY Rita, KRÁNITZ Péter Pál (szerk.): *Társadalom térben és időben: Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről*, Budapest, Piliscsaba, Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, 2015, 365–375.

³⁸ 1942. november 21-én körülbelül 55 író vett részt. Márai Sándor hozzászólása Karácsony Sándor előadásához nem volt teljesen azonos a Röpirattal. FRIED István: A homályból. Márai Sándor és a nemzetnevelés. *Irodalomtörténet*, 1990/2–4, 394.

³⁹ MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, [Budapest], Révai, [1942].

⁴⁰ MILOTAY István: A műveltség hősiessége, *Új Magyarság*, 1942. november 8. és 15.

A magyar értelmiségnek – függetlenül a kormánytól – nemzeti sorskérdéseket tárgyaló találkozásai sorában a balatonszárszóiak voltak a legjelentősebbek:⁴¹ míg az 1942-es konferencia a harmadikutasság és a jobboldali népiesség jegyében zajlott, a munkás- és a parasztkérdést nem osztályharcos alapon, hanem társadalmi kérdés részeként tárgyalták, addig az 1943-ast – a háborús fejleményeknek köszönhetően – már a nemzetközi és a hazai politikai életben történt változások révén a marxista-baloldalhoz közel került népiék dominanciája jellemezte.

Ekkor a hangadó Erdei Ferenc már szocialista termelési viszonyokról és társadalmi kategóriákról, Kovács Imre a történelmi materializmus társadalomformáló erejéről, Veres Péter a marxista forradalmi koncepcióról beszélt.⁴² A Magyar Parasztszövetség, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyarországi Kommunisták Pártja (Békepárt) és a különböző társadalmi szervezetek, az ifjúsági (Györffy-kollégisták), a szakszervezeti szervezetek (az MP Földműves Szakosztálya) fokozatos együttműködésének jelentősége megnőtt. A hangsúly pedig egyre inkább a kommunista ideológiára és a munkásosztály vezető szerepére tevődött át.

Milotay István *Népi válság, népi Magyarország* című 1943-as cikksorozatában⁴³ Erdei Ferenc és Kovács Imre forradalmi parasztbolsevizmusáról, a keresztény-nemzeti kurzus reformok nélküli, totális elutasításáról írt. Szerinte Erdei és Kovács a magyar nép vesztét csak a feudális uralkodó osztályokban látják és érzik, a kapitalistákéban nem. A paraszti származású írók révén megjelent új népi irodalmat Milotay is osztályköltészetként, osztályirodalomként definiálta. A művek ugyanis jól tükrözik a társadalmi származásukból adódó, a mindennapi kenyérért való harcban írókká csiszolódott szerzők radikálisabb társadalmi, politikai szemléletét. Egyéni fejlődésük, jellemvonásaik és beállítottságuk szerint forradalmi és kevésbé harcias világnézetűeket, habitusúakat különböztet meg. Illyés Gyula verseiben a pusztai életet az abszolút szenvedés és sivárság szemüvegén keresztül, a mai polgár vagy szocialista forradalmár szemével láttatja. Politikai költészetéből Milotay az Ady-féle forradalmi jakobinizmust vélte kiolvasni. Erdélyi József strófáiban viszont „a szegények iránt a részvétel, a barátság, az odaadó segíteni vágyás tüze erősebb, mint az értük vagy miattuk való rombolás vágya”.⁴⁴ Sinka István önéletírásának birkapásztori életről írt vallomása pedig – Milotay tolmácsolásában – a „mindent elviselő, mindent megenyhítő, felülről néző bölcsesség nyugodt lírája”.⁴⁵

Népiék és urbánusok tekintetében Milotay a népi irodalom felszabadítását, nagyobb anyagi és társadalmi támogatottságában való hitét fejezte ki az úgynevezett polgári irodalomban ható más szempontokkal és ízlésvilággal szemben. A kor népies szemléletének társadalmi, kultúrpolitikai vonatkozásairól pedig összefoglalóan

⁴¹ LACKÓ Miklós: „A népi gondolat a Szárszók tükrében”, In SIPOS Levente (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*, Budapest, Napvilág, 1997, 25–28.

⁴² SIPOS, 1997, 162–174; 252–260; 321–328.

⁴³ MILOTAY István: „Népi válság, népi Magyarország”, *Új Magyarorság*, 1943. január 31.–1943. május 23.

⁴⁴ Uo. 1943. március 7.

⁴⁵ Uo. 1943. március 5.

állapította meg, hogy ami a művelődés- és oktatáspolitikában népi kultúraként, népiségtörténetként, néphagyományként fokozódó hangsúllyal, növekvő mértékkel jelen van, a megújult és egységes nemzeti kultúra és társadalmi műveltség eszméjének, kánonjának részévé kell váljon.

Rezümé

Milotay István a két világháború Magyarországnak meghatározó politikai újságírója, lapszerkesztője volt. Egyike volt a modern nemzeti sajtó megteremtőinek. Patriotizmus, nacionalizmus, fajvédelem jellemezte. A kor radikális jobboldalijaként pedig antiszemitizmus, amire a politikai, szociális és etnikai ellentétek által uralt magyar középosztályi lét adott részben magyarázatot. A nemzeti öntudat visszaszerzését, a nemzeti érdekek fokozottabb átérzését és védelmét, radikális jobboldali modernizációjú, polgárosuló integrális Magyarországot hirdetett. A társadalmi megújulást a középosztállyal kiszélesített vezetésű politikai és szociális rendszer kiépítésétől várta, aminek megvalósulását később a német modell átvételében látta. Egyetértett az ország radikalizálódó német szövetségi politikájával. A német–magyar revíziós érdekekkel való sorsközösség vállalással jól szimbolizálta saját és az ország két világháború közötti kényszerpályás politikai irányvonalát, téves döntéseit és háborús bukását.

Kulcsszavak: Milotay István, Ady Endre, századelő társadalmi kérdései, népiek–urbánusok, jobboldali radikalizmus, baloldali radikalizmus, szociográfiai irodalom.

Abstract

Literary articles by István Milotay: Folk literature – bourgeois literature, the folk – urban contrast

István Milotay was one of the leading journalist and newspaper editor between the two world wars. He was an opinion leader of the era, a member of parliament. One of the creators of the modern national press. He was characterized by patriotism, nationalism, racial protection. And as a national radical, he was anti-Semitic, which was partly explained by the Hungarian middle class dominated by political, social and ethnic conflicts. He was a determined and committed thinker of millennial national and political integrity. He was in favor of restoring national self-consciousness, greater protection of national interests, radical right-wing modernization. Agreeing with the radical German policy of the country with the commitment to a common destiny of the German-Hungarian revision interests, he was a good symbol of its own and the country's forced career and fall.

Keywords: István Milotay, Endre Ady, social issues of the turn of the century, the folk–urban contrast, right-wing radicalism, left-wing radicalism, sociographic literature.

